

SENDİKAL HAREKETLERİN İKİ YÜZÜ: OECD ÜLKELERİNDE İKTİSADİ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ

Merter AKINCI*
Gönül YÜCE AKINCI**
Ömer YILMAZ***

Öz

İktisadi büyümenin nedenlerini açıklamayı konu edinen çok sayıda uygulamalı çalışma olmasına rağmen, ülkeler arasında iktisadi büyüme sürecindeki farklılıklar üzerinde yarattığı etkiler nedeniyle sendikal hareketler hakkında çok az şey bilinmektedir. Ayrıca, sendikaların ülke ekonomisini nasıl etkilediği konusunda da hala bir konsensüs sağlanamamıştır. Bu amaçla, çalışmada sendikal hareketlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri 33 OECD ülkesinde 1970–2011 dönemi için panel veri analizleri kullanılarak araştırılmıştır. Analiz sonuçları, sendikal hareketler ile iktisadi büyüme arasında hem eşbütünleşme ve hem de nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. İlaveten, sendikal hareketlerde meydana gelen bir artışın iktisadi büyüme sürecini negatif yönlü etkileyeceği de tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sendikal hareketler, iktisadi büyüme, panel veri analizi.

Abstract

The Two Faces of Unionist Movements: The Analysis of its Impact on the Economic Growth in OECD Countries

Even though identifying the causes of economic growth has been the subject of numerous empirical studies, little is known about the impact of unionist movements on differences in the process of economic growth between the countries. Besides, there is still no consensus on how unions affect a state's economy. Therefore, in this study the impact of unionist movements on economic growth in 33 OECD countries from 1970 to 2011 is examined by using panel data analysis. The results of the analysis show that there are both

---

* Arş.Gör.Dr., Ordu Üniversitesi, İktisat Bölümü, ORDU, makinci86@gmail.com

** Yrd.Doç.Dr., Ordu Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORDU, gyuce81@gmail.com

*** Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, ERZURUM, omeryilmaz@atauni.edu.tr

cointegration and causality relationship between the unionist movements and economic growth. In addition, it is found that an increase in unionist movements would impact the process of economic growth negatively.

Keywords: Unionist movements, economic growth, panel data analysis.

GİRİŞ

Sendikal hareketler, ücret düzeyini rekabetçi seviyenin üzerine çıkararak üyelerinin maddi refahını ve çalışma güvenliğini artırmayı amaçlayan organizasyonlar şeklinde tanımlanmaktadır (Booth, 1994: 51). Teknoloji seviyelerinin neredeyse birbirine yakın olduğu, fiziki kaynakların dünya piyasalarında dağılımının kolaylıkla gerçekleşebildiği ve sanayileşme sürecinin birçok toplum üzerinde benzer etkileri yarattığı günümüzün rekabetçi dünyasında küçük farklılıklar büyük sonuçlara yol açabilmektedir (Kerr, 1983: 119). Crouch (1993) ve Boyer (1995) tarafından da belirtildiği gibi, söz konusu küçük farklılıkları yaratan en önemli faktörlerden birisi olan endüstri ilişkileri geniş çaplı etkiler yaratabilmekte ve buna bağlı olarak da iktisadi performans bakımından yakınsama olgusu yerini kalıcı ıraksamaya bırakmaktadır. Bu nedenle, adı geçen ilişkilerin belirlenmesinde temel bir unsuru oluşturan sendikal hareketler küresel çapta benzer iktisadi baskılar ile sosyal değişimlerle karşılaşmakta ve bunlara farklı şekillerde karşılık vermektedirler.

Tarihte, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki ilişkiler çok eski zamanlardan beri gündeme gelmişse de, bugünkü anlamda sendikal hareketler Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'yle birlikte makineleşmenin gündeme gelmesi ve fabrikaların kurulması sonucunda o zamana kadar görülenden farklı bir çalışan kesim olarak işçi sınıfı ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak da işçi – işveren ilişkileri lonca yapılanmasından farklı bir mahiyet kazanmıştır. Çoğunlukla fabrikalarda ve fabrikaların yoğun olduğu sanayi merkezleri ile şehirlerde bir araya gelen işçi yığınları, günümüzde görülen sendikaların kurucusu ve geliştiricisi olmuşlardır. Fabrika sisteminin ortaya çıkardığı işçi – işveren ilişkileri, lonca teşkilatında görülen usta – kalfa – çırak arasındaki yakın bağları ortadan kaldırmış ve yerine emek – sermaye ilişkisini koymuştur. Tek başlarına bir güç ortaya koyabilmelerinin ve sahip oldukları haklarını koruyabilmelerinin mümkün olmayacağı anlaşılınca işçiler, ancak bir araya gelerek sermayedarın hükümranlılığına karşı ayakta kalabileceklerinin ve haklarını özgürce kullanabileceklerinin farkına varmışlar ve fiilen işçi birliklerinin, yani sendikaların kuruluşunda öncü olmuşlardır (Kozak, 1992: 63-64). Bu süreçte çalışma yaşamında toplu ilişkilerin ortaya çıkması, işçilerin ilk olarak geçici ve sonrasında ise kararlı ve sürekli örgütlenmeler içine girmelerine yol açmıştır. İşçilerin, elverişsiz çalışma

koşullarına bir tepki olarak başlattıkları birlikte hareket etme olgusu gün geçtikçe daha fazla örgütlenmiş bir yapılanmaya dönüşmüştür (Koray, 1992: 82).

Sendikal hareketlerin nitelikleri söz konusu oldukları ülkelere göre farklı olmuş ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde pragmatik sendikacılık, İngiltere'de ihtilalci olmayan reformist sendikacılık ve Kıta Avrupası'nda ise sınıf sendikacılığı ile siyasal sendikacılık gelişmiştir (Ekin, 1996: 18). 1866 yılında ABD'de kurulan *National Labor Union* ile birlikte yasal bir kimliğe kavuşturulan sendikal hareketler, 1886 yılına gelindiğinde *American Federation of Labor*'un kuruluşuyla büyük bir ivme kazanmıştır. İngiliz sendikacılığı ise 1871 yılında imzalanan *Trade Union Act* ile başlamıştır. Kıta Avrupası'ndaki sendikal faaliyetler ise, adı geçen bu ülkeleri takiben harekete geçmiştir. İstedikleri etkileri tam olarak yansıtmayı İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte başaramayan sendikalar, bu dönemden başlayarak 1970'lere kadar devam eden süreçte, kamu politikalarının oluşmasında ve işyeri çalışma koşullarının belirlenmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Bu periyotta sendikalar hem sosyolojik açıdan toplumsal hareketlerin en önemli aktörlerinden biri olmuş ve hem de siyasal bir baskı grubu özelliği göstermişlerdir. Üyelerinin sayısal çoğunluğunun ve toplumsal meşruiyetinin en yüksek aşamada olduğu bu dönemde siyasal ve iktisadi iktidarlar karşısında gerçekleştirilen mücadeleler sonucunda çeşitli haklar elde edilmiştir. 1970'li yılların ortalarından itibaren gelişmiş liberal ekonomiler mikro – elektronik devrim ile birlikte iktisadi bakımdan önemli bir yapısal değişim içerisine girmişler ve kitle üretimi ile fiyat rekabetine dayalı üretim tarzı, iş ve buna bağlı olarak da işçi örgütlenmesini güçlendirmiştir (Yılmaz, 2010: 197).

1980'li yıllara gelindiğinde başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde sendikasızlık olgusu ortaya çıkmaya başlamış ve hatta bazı ülkelerde sendikasız sektörler baskın hale gelmiştir (Şenkal, 1999: 93). Söz konusu bu durum, yeni ekonomik yapılanmanın yanında bütün dünyada neo-liberal politikalar çerçevesinde hakim olmaya başlayan özgürlükçü sistemlerden ve devletin iktisadi düzendeki rolünü azaltmayı amaçlayan düşüncelerden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla kamusal otoriteler, sendikaların kendileri üzerindeki baskılarını özel sektöre yansıtarak, bu kuruluşların politik güçlerini kırmışlardır. 1980'lerden itibaren hızlanan küreselleşme hareketlerine bağlı olarak istihdam olanakları ile ücret düzeylerinin artması sonucunda başta genç işçiler arasında olmak üzere sendikal hareketler güç ve ağırlıklarını kaybetmeye başlamışlardır. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde, özellikle işgücünün global bir yapıya bürünmesi neticesinde işçi hareketlerinin niteliği değişmiş ve endüstriyel alanda ucuz işgücünün hakim konuma geçmesi ile birlikte toplu pazarlıklar da önemini yitirmiştir. Çok uluslulaşma sürecinin egemen yapısıyla değişen dünya gündemi, sendikal

hareketlerin tarih sayfasındaki yerinin değişmesinde öncü bir konumda olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde Sanayi Devrimi ile başlayan ve günümüze kadar negatif bir konjonktür süreci ile ilerleyerek önemini gittikçe kaybeden sendikal hareketlerin iktisadi büyüme üzerinde yarattığı etkiler iyimser ve kötümser olmak üzere iki temel eksen çerçevesinde incelenmiştir. İyimser görüş temel olarak, işgücünün kolektif bir şekilde kapasitesini kullanmasına olanak sağlayan sendikal hareketleri, bir ülke ya da sanayi kolundaki çalışma yeteneği devamlılığının bir göstergesi olarak irdelenmiştir. Bu bağlamda sendikal hareketlerin yoğunluğu, ekonomistler ve politika yapımcıları tarafından işgücü piyasaları etkinliğinin ve ulusal iktisadi politikaların belirleyicisi şeklinde nitelendirilmiştir. Dolayısıyla, tarihsel gelişim içerisinde sendikal hareketlerin yoğunluğuna göre söz konusu olabilecek etkiler üç başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan ilki olan konjonktürel etkiler, sendikalaşmada meydana gelen artış ya da azalışlara göre ekonominin genişleme veya daralma süreçlerine gireceğini öngörmektedir. İkincisi olan yapısal yaklaşım, sendikal hareketlerin hızına göre iktisadi, toplumsal ve politik alanlarda uzun dönemli ve makro altyapılı değişimlerin söz konusu olabileceğini vurgulamaktadır. Değişen sınıf yapıları, yeni üretim teknikleri, esnek işgücü piyasaları ya da sosyal değerlerin yayılımı nedeniyle sendikal hareketlerde meydana gelen yavaşlamalar iktisadi büyüme sürecinin dalgalı bir yapı arz etmesine neden olmaktadır. Buna karşın, sendikalaşmada ortaya çıkan artış meyli ise ekonominin büyüme süreci üzerinde uzun dönemli ve pozitif yönlü parabolik etkiler yaratmaktadır. Üçüncüsü olan düzenleyici yaklaşım ise, sendikal hareketler üzerinde gerçekleştirilen kurumsal altyapı olanaklarının konjonktürel ve yapısal değişimlere olan etkisini yansıtmaktadır. Kurumsal gelişim ile birlikte iktisadi büyümenin sağlanacağını belirtildiği bu yaklaşımda, gelir dağılımında adaletin ve buna bağlı olarak da toplumsal refahın yükseleceği öne sürülmektedir (Ebbinghaus, Visser, 1999: 135-136).

İyimser görüş çerçevesinde sendikal hareketlerin iktisadi büyüme süreci üzerinde yaratacağı etkilerin tespiti için kullanılan bir başka kriter ise faktör gelirlerinin dağılımı ile toplam tasarruf düzeyi arasındaki ilişkide yatmaktadır. Bir ekonomideki büyüme performansını belirleyen temel unsurlardan birisi, toplam çıktı düzeyi üzerinde önemli bir rol oynayan sermaye bileşimi ve bu sermaye bileşimini oluşturan toplam tasarruf hacmidir. Faktör gelirlerinin dağılımı ile yakından ilişkili olan toplam tasarruf düzeyi, ücret ve sermaye birikiminin harcanmayan kısımları ile doğru orantılı olarak belirlenmekte ve bu kanal yardımıyla iktisadi büyümeyi uyarılmaktadır. Eğer bir ekonomide ücret gelirleri üzerinden gerçekleştirilen tasarruf eğilimi sermaye gelirleri üzerinden yapılan tasarruf eğilimini aşarsa, ücret düzeylerini rekabetçi seviyenin üstüne çıkararak sermayedarlardan işgücüne aktaran sendikal hareketler büyümeyi

tetikleyebilecektir (Irmen, Wigger, 2002: 49-50). Çünkü kapitalist sınıfın marjinal tasarruf eğilimi, iktisat teorisinin öngördüğü şekilde her zaman bire yakın değildir. Sermaye birikimi ve kârlarda meydana gelen bir artışa daima tüketimde de ortaya çıkan belli bir miktardaki artış eşlik eder. Dolayısıyla, tasarruflarda ortaya çıkan toplam ilave artışlar, kârlardaki artıştan daha az olur. Sonuç olarak, sermayedarlar için öngörülen tasarruf eğilimi gerçekleşmez. Ayrıca, toplumun tasarruf ve yatırım yapan kesimi yalnızca kapitalistler değildir. Bunların dışında kalan işgücü sınıfı da tasarruf yapabilmekte ve doğrudan iktisadi hayata ilgili fonlarını aktarabilmektedirler. İlâveten, bir ekonomide sanayi mallarına kıyasla gıda ürünlerine olan talebin artmasına bağlı olarak kapitalist sektör için iç ticaret hadleri aleyhte gelişebilecek ve bu durum kâr ile tasarruf oranlarını azaltarak iktisadi büyüme sürecini olumsuz etkileyebilecektir (Kaynak, 2009: 199-200).

Sendikal hareketlerin sahip oldukları güce bağlı olarak makroekonomik yapı üzerinde bazı pozitif yönlü etkilerin ortaya çıkabileceği de açıktır. Yüksek toplu sözleşme gücü olan bir sendika bu ölçüde işsizlik oranlarını düşürebilecek, refah seviyesini artırabilecek ve dengeli büyüme oranlarının yakalanmasını sağlayabilecektir. Ancak bu sürecin gerçekleşebilmesi için ilgili sendikal hareketin ücret odaklı olmaktan ziyade istihdam odaklı olması büyük bir önem arz etmektedir. Bununla birlikte, sadece yüksek ücret bazlı bir sendikalaşmanın hem sosyal refah ve hem de büyüme dinamikleri üzerinde negatif yönlü baskılar yaratacağı da gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Ayrıca, etkinliği oldukça sınırlı veya nötral bir yapılanma içinde olan sendikal hareketlerin ne istihdam ne de iktisadi büyüme süreci üzerinde önemli bir etkisi olacaktır (Chang *vd.*, 2007: 367).

Sendikal hareketlerin yarattığı bir diğer pozitif yönlü etki, sahip olunan işin yapısını ve çalışma koşullarını iyileştirerek işgücünün motivasyon düzeyini artırmasıdır. Hem ücret ve hem de ücret dışı yararların işgücüne kazandırılması, iş garantisinin sağlanması ve işgücü üzerinde haksız rekabete yol açabilecek unsurların ortadan kaldırılması sendikal yapılanmaların sağlayacağı potansiyel avantajları ortaya çıkarmakta ve bu durum işgücünün moral düzeyini artırarak verimliliğe ilave bir destek kazandırmaktadır. Artan verimlilik düzeyi, firma bazlı olarak yönetim kademesinde bir şok etkisi yaratmakta ve bu etki yöneticilerin üretim standartlarını sıkılaştırmaları ile sahip olunan kaynakların atıl kalmasının önüne geçilmesi sürecini tetiklemektedir. Bu durum, belli bir girdi miktarı ile daha fazla çıktı üretilmesini uyarmakta ve başlangıçta firma düzeyinde olan kapasite genişlemesini ileri ve geri bağlantı kanalları yoluyla tüm endüstriye yaymaktadır. Endüstriyel genişleme makro anlamda hasıla artışıyla sonuçlanmakta ve dolayısıyla da iktisadi büyüme süreci hızlanmaktadır (Brown, Medoff, 1978: 358-359).

İyimser görüşlerin yanı sıra, kötümser bakış açısı çerçevesinde sendikal hareketlerin yaratacağı etkilerin iki kanal yardımıyla ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Bunlardan ilki, iyimser görüşün aksine, sendikalaşmanın iktisadi verimlilik üzerinde negatif yönlü etkilere neden olacağı argümanı üzerine kuruludur. Sendikalaşma ile birlikte ekonomik sistem içerisinde bulunan ve etkinliği olmayan işçi kesimi disiplinler faaliyetler yardımıyla korunabilmektedir. Bu durum kaynak maliyetini artırmakta, teknik gelişim sürecini sektöre uğratmakta, ilgili endüstri dalının kalkınmasını geciktirmekte ve böylece iktisadi büyüme süreci engellenebilmektedir. İlaveten, sermaye – emek oranlarını dikkate alarak girişilen toplu pazarlıklar sonucunda sermaye birimi başına kullanılacak işgücü miktarının artırılması istenmekte ve bu durum gizli işsizliğe yol açmak suretiyle kaynak dağılımında ve verimliliğinde etkinliği bozmaktadır (Pencavel, 1999: 12).

Kötümser görüşün dikkate aldığı diğer kanal ise, toplu pazarlıklar sonucunda elde edilen göreceli yüksek ücretlerin işçi sınıfı için mal ve hizmetlere olan talep düzeyini yükseltmesidir. Talebin yükselmesi bir taraftan üretilen mal ve hizmet miktarları ile bunların çeşitliliğini artırmakta, ancak diğer taraftan da fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. İlk olarak talep enflasyonu ile başlayan bu süreç; üreticilerin ilgili ürünleri üretebilmeleri için daha fazla kaynağa yönelmelerine, kaynak talebinin artmasına, dağılımında etkinliğinin bozulmasına, kaynak fiyatlarının yükselmesine ve dolayısıyla da maliyet enflasyonunun oluşmasına kadar bir etki ile devam etmektedir. İç piyasada yaşanan enflasyonist eğilimler dış piyasalarda rekabet gücünün düşmesine, sahip olunan pazar paylarının kaybedilmesine, ithalat miktarı sabitken ihracat kapasitesinin azalmasına ve buna bağlı olarak da cari işlemler bilançosunda açık yönünde baskıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ülke riskinin artmasına yol açan bu durum, iç piyasada faiz oranlarının yükselmesine, yatırım hacminin daralmasına, sermaye birikiminin azalmasına, üretim kapasitesinin ve böylece de büyüme sürecinin daralmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, bu yönüyle sendikal gücün monopolcü bir kimliğe büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Freeman ve Medoff (1979, 1984) tarafından da vurgulandığı gibi, sendikal hareketler ücret düzeyini rekabetçi seviyenin üzerine çıkararak reel sektör ile işgücü piyasaları üzerinde bozucu etkiler yaratabilmektedir. Nispi faktör fiyatlarını ve faktör yoğunluklarını bozan sendikal güçler, grev gibi eylemler vasıtasıyla çıktı düzeyini olumsuz etkilemekte, sahip olunan verimlilik kapasitesinin optimum düzeyini sağlayamamakta ve firma yönetim kanallarının etkin işleyişini bozmaktadır. Rekabetçi bir yapılanmanın olduğu piyasa şartlarında ücretler nedeniyle ortaya çıkan maliyet artışları yüksek fiyatlar şeklinde tüketicilere anında ve kolaylıkla yansıtılmadığından, verimlilik kapasitesinden yoksun olan sendikalaşmanın düşük kâr, yatırım, istihdam ve çıktı düzeyine yol açacağı da belirtilebilir.

Sahip olduğu makroekonomik öneminden dolayı çalışmada, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)'na üye olan 33 ülkede 1970 – 2011 dönemi için sendikal hareketler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı dengesiz panel veri analizleri kapsamında araştırılacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara değinilmekte; “yöntem ve veriler” başlıklı ikinci bölümde, çalışmanın uygulama kısmına ait metodoloji ve veri seti tanıtılmakta; üçüncü bölümde ise uygulama bulgularına yer verilmektedir. Çalışma, genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümüyle bitmektedir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Sendikal hareketler ekonomik yapılanma üzerinde pozitif ve negatif yönlü etkiler yaratmakla birlikte bu etkilerin büyüklüğü konusunda çok fazla uygulamalı çalışma yapılmamış, analizler genellikle salt teorik düzeyde kalmış ve ortak bir sonuç elde edilememiştir. Teorik bazda yapılan incelemeler ise genel denge modelleri üzerine inşa edilmiş ve çeşitli politika önerileri üzerinde durulmuştur. Teorik düzeydeki öncü çalışmalar Mehta (1957) ile başlamıştır. İktisadi büyüme ve kalkınma sürecini uyarabilmeleri için sendikaların, sahip oldukları üyelerini değişen ve gelişen dünya düzenine hazırlamaları gerektiğini belirten Mehta (1957), sadece ücret odaklı olmaktan ziyade istihdam yönünde hareket eden, teknik gelişimlere duyarlı, üyelerini eğitebilen, ihtiyaç duyulan kaliteyi onlara sağlayabilen ve en önemlisi de sendikalaşmanın gerçek anlamını onlara aşılabilen yapılanmalar sonucunda büyüme sürecinin dinamizm kazanabileceğini iddia etmiştir.

Kenya’da faaliyette bulunan sendikaların kamusal otorite üzerinde sahip oldukları gücü ve bu gücün büyüme dinamizmine olan etkilerini inceleyen Muir ve Brown (1974), sendikal hareketlerin belli bir etkinliğe sahip olmadığını ve kamusal kesimin belirlediği ücret politikasına ilişkin sınırlamaları kabul etmek zorunda olduklarını belirtmişlerdir. Hükümetin iktisadi kalkınma ve politik hedeflerinin öncelik taşıdığını vurgulayan yazarlar, bu süreci nispi olarak engelleyeceği düşünülen sendikalara yeterli gücün tanınmayacağını da öne sürmüşlerdir. İlaveten, hükümetin sendikal hareketler üzerinde kontrol mekanizmasının da oldukça yoğun olduğu ifade edilmiş ve sendikalaşmanın büyüme dinamiklerini harekete geçiremediği savunulmuştur.

Sendikal hareketlerin ücretler, istihdam ve iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini genel denge modelleri çerçevesinde açıklamaya çalışan Oswald (1982), sendikalaşmanın genel ücret seviyesini yükselteceğini, ancak istihdam ve çıktı düzeyini azaltarak emeğin kazandığı gelir üzerinde muğlak sonuçlara yol açacağını vurgulamıştır. Sermaye hareketlerinin mobil bir özellik

göstermediği durumlarda sendikal ücretlerdeki bir artışın sendikal olmayan ücret oranlarını düşüreceğini belirten yazar, söz konusu durumun sosyal refahı karmaşık bir süreçle etkileyeceğini de öne sürmüştür. Sermayedarlardan elde edilen ilave kazançların, yaşanan etkinlik kayıplarını aşması durumunda sendikalaşmanın sosyal refah düzeyini yükselteceği de ifade edilmiştir.

Afrika ülkelerinin iktisadi kalkınma süreçleri üzerinde sendikal hareketlerin sahip olduğu rolü inceleyen Dompierre (1986), çoğu az gelişmiş olan bu ülkelerdeki hükümetlerin halkın refah seviyelerini artırabilmeleri ve hızlı iktisadi büyüme düzeylerini sağlayabilmeleri için bağımsız sendikal faaliyetleri yasaklamamaları gerektiğini savunmuştur. Sendikal güçlerin serbest faaliyetlerinin desteklenmesinin tüm ülke ekonomisine katkı sağlayacağını belirten yazar, özellikle iktisadi büyüme dinamiklerinin tetikleneceğini de ifade etmiştir.

Palokangas (1996), içsel büyüme modelleri kapsamında Araştırma – Geliştirme (Ar–Ge) faaliyetleri ile toplu pazarlıkların iktisadi büyüme süreci üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında, dengeli büyümenin ancak kalifiye emek gücü için Ar–Ge harcamalarının söz konusu olduğu durumlarda ve sendikalar ile işveren federasyonlarının kalifiye ve kalifiye olmayan emek için yaptıkları ücret pazarlıkları sonucunda ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Ar – Ge harcamalarının toplam işgücü gelirini artırdığını ifade eden yazar, sendikaların kalifiye emeğin işsizliğine neden olacak anlaşmaları kabul etmeyeceğini de belirtmiştir. İlaveten, sendikal hareketlerin kalifiye olmayan işgücü için ücret düzeyini yükselttiğini ve bu sürecin de nihai çıktı miktarının azalması yoluyla Ar–Ge düzeyini artırdığını, kalifiye emeğin nihai malların üretim sürecinden Ar–Ge kesimine transfer edildiğini ve dolayısıyla sendikalaşmanın iktisadi büyümeyi hızlandığını öne sürmüştür.

Sendikal ücret pazarlıklarının iki sektörlü büyüme modellerinde yarattığı istihdam ve iktisadi büyüme etkilerini araştıran Lingens (2002), sendikalaşmanın istihdam etkisinin belirsiz ve nispi olarak sektörel ücrete bağlı olduğunu ifade etmiştir. İstihdam etkisinin yanı sıra, sendikalaşmanın iktisadi büyüme oranlarını nasıl değiştirdiğini de inceleyen yazar, hem Ar–Ge ve hem de ara mallar sektöründeki sendikal hareketlerin büyüme oranlarını azalttığını, ancak Ar–Ge sektöründeki sendikal hareketlerin ortaya çıkardığı etkilerin daha baskın olduğunu belirtmiştir.

Parreno ve Sanchez-Losada (2002), sendikal hareketler ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri beşeri sermaye birikimi kapsamında inceledikleri çalışmalarında, adı geçen değişkenler arasındaki ilişkilerin beşeri sermaye üreten sektörlerdeki teknoloji düzeyi ile ekonominin sendikalaşma derecesi arasındaki etkileşime bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Ayrıca

yazarlar tarafından elde edilen bulgular, sendikal bir iktisadi yapılanmada beşeri sermayenin artması ile birlikte ekonomik büyümenin hızlanacağını göstermiştir.

Grieben ve Şener (2008), çeşitli küreselleşme güçlerinin yarattığı büyüme ve istihdam etkilerini içsel büyüme modellerini dikkate alan Kuzey–Güney üretim döngüsü analizleri kapsamında genel denge modelleri yardımıyla incelemiştir. Yazarlar tarafından elde edilen sonuçlar, Kuzey bölgelerinde yatırımcıların Ar–Ge faaliyetlerine bağlı olarak iktisadi büyüme ve istihdam süreçlerinin harekete geçirildiğini, Güney bölgelerinde ise ancak Kuzey bölgelerinde gerçekleştirilen üretim teknolojilerinin taklit edilmesi yoluyla ekonomik büyümenin uyarıldığını göstermiştir. Ayrıca, Ar–Ge faaliyetlerinin yanı sıra büyüme ve istihdam süreci üzerinde sendikal hareketlerin toplu pazarlık gücünün de nispi olarak önemli olduğu belirtilmiştir.

Sendikaların iktisadi büyüme süreci üzerindeki etkilerini Amerikan ekonomisini dikkate alarak inceleyen Holcombe ve Gwartney (2010); piyasa güçlerinin, özel sektör istihdam kapasitesini sendikal yapılanmadan sendikal olmayan yapılanmalara doğru yönlendirmesinden dolayı Amerikan ekonomisinin büyüme dinamikleri üzerinde sendikal faaliyetlerin yaratacağı etkilerin oldukça sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yazarlar, sendikalaşmanın geniş çaplı makroekonomik etkilerinin kamu sektörü itibarıyla ortaya çıkacağını vurgulamışlar, ancak kamu sektöründe gerçekleştirilecek olan sendikal faaliyetlerin ekonomiyi yüksek vergi oranlarına iteceğini, bu durumun söz konusu vergileri ödeyen özel sektör üzerinde ağır bir yük oluşturacağını ve dolayısıyla iktisadi büyüme sürecini yavaşlatacağını da öne sürmüşlerdir.

Sendikal hareketlerin iktisadi büyüme süreci üzerindeki etkilerini teorik düzeyde inceleyen çalışmaların yanı sıra uygulamalı çalışmalar yardımıyla ortaya çıkabilecek olan etkiler de analiz edilmiştir. DeFina (1983), genel denge modellerine dayanan Faktör Analizi yardımıyla 12 sektörde faaliyette bulunan sendikaların verimlilik ve toplam çıktı üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada; sendikal hareketlerin toplam ücret düzeyini yükseltmelerine karşın, verimlilik ve dolayısıyla da iktisadi büyüme üzerinde negatif yönlü sonuçlar ortaya çıkardığını göstermiştir.

Ng ve McCallum (1989), 1960–1979 dönemi için 17 OECD ülkesinde panel veri analizleri yardımıyla sendikal hareketlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında; sosyalist bir yapılanmanın olmadığı toplumlarda artan sendikalaşmanın iktisadi büyümeyi yavaşlattığını, buna karşın sosyalist toplum yapılarında ise artan sendikal faaliyetlerin büyümeyi pozitif yönlü uyardığını belirlemişlerdir.

Sendikalaşmanın işgücü motivasyonunu artırdığı tezinden hareket ederek 18 OECD ülkesinde 1961–1992 dönemi için panel veri analizleri yardımıyla sendikal yönelimlerin toplam işgücü verimliliği ve dolayısıyla iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen Asteriou ve Monastiriotis (2001), ilgili değişkenler arasında pozitif yönlü bir etkileşimin söz konusu olduğunu ve adı geçen ülkelerde iktisadi büyüme sürecinin hızlandığını ortaya koymuşlardır.

Pantuosco *vd.*, (2001), 1978–1994 döneminde 48 Amerikan eyaletinde faaliyette bulunan sendikaların iktisadi performans üzerindeki etkilerini çeşitli denklem serilerinin eşanlı çözümlenmeleri yardımıyla araştırdıkları çalışmalarında, sendikal hareketlerin işsizlik, verimlilik, nüfus ve ulusal hasıla düzeyi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çeşitli istatistiksel teknikler yardımıyla Amerikan ekonomisinde faaliyette bulunan sendikal hareketlerin iktisadi performans üzerindeki etkilerini inceleyen Vedder ve Gallaway (2002), sendikal hareketlerin iktisadi büyüme sürecini yavaşlattığı sonucuna ulaşmışlardır. İlaveten yazarlar, istihdam – nüfus ve işsizlik oranlarının da sendikalaşma düzeylerinden negatif yönlü olarak etkilendiğini de öne sürmüşlerdir.

Çoklu eşbütünleşme, vektör hata düzeltme modeli ve nedensellik analizi yardımıyla Kore ekonomisinde 1970–2000 döneminde sendikalaşma, işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen Kim (2005), ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler elde etmiş ve sendikal hareketlerin işsizlik ve iktisadi büyüme için nedensel etkiler yarattığı sonucuna ulaşmıştır.

Armstrong ve Steenkamp (2008), Güney Afrika’da faaliyette bulunan sendikaların makroekonomik etkilerini 1995–2005 dönemi için En Küçük Kareler (EKK) analizi yardımıyla inceledikleri çalışmalarında, sendikal hareketlerin ücret düzeyleri üzerinde artışa yol açmak suretiyle gelir eşitsizliğini azaltıcı etkilere neden olduğunu ve buna bağlı olarak da büyümenin hızlanmasına katkıda bulduklarını belirlemiştir.

Çetintaş *vd.*, (2008), 1984–2004 döneminde Türkiye ekonomisi için sendikalaşma, işsizlik ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yardımıyla incelemiştir. Yazarlar tarafından elde edilen sonuçlar, sendikal hareketlerin iktisadi büyüme ve istihdam düzeyini negatif yönlü olarak etkilediğini göstermiş, sendikal faaliyetler ile iktisadi büyüme arasında tek yönlü ve işsizlik arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Pantuosco ve Seyfried (2008), Amerikan ekonomisinde 1983–2005 dönemi için çeşitli sektörler bazında panel veri analizleri yardımıyla

sendikalaşma ile verimlilik arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma dönemlerini 1983–1996 ve 1992–2005 alt periyodları olmak üzere iki kısma ayıran yazarlar, ilk dönem için ilgili değişkenler arasında pozitif yönlü ilişkiler elde etmelerine karşın, ikinci dönem için benzer bulgulara ulaşamamışlardır. Özellikle özel sektördeki sendikalaşma düzeyinde meydana gelen bir azalmanın kamusal verimlilik düzeyini artırdığı vurgulanmış ve bu artışın büyüme, ücretler ve işsizlik oranlarında negatif yönlü etkiler yaratmadığı da ifade edilmiştir.

Ghosh *vd.*, (2009), Hindistan ulusal termal güç sektöründe faaliyette bulunan sendikal hareketlerin iktisadi büyümeye katkısını araştırdıkları çalışmalarında, iş koşullarında kalitenin artmasına neden olan sendikaların daha fazla üye topladıklarını, üye sayısının artmasına bağlı olarak faaliyetlerin hızlandığını, işgücünün motivasyonunun arttığını ve dolayısıyla da verimlilik kapasitesinin genişlemesi sonucunda büyüme sürecinin hızlandığını tespit etmişlerdir.

Batı ekonomilerini dikkate alarak 1999–2007 döneminde sendikalaşma ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri panel veri analizleri yardımıyla inceleyen Georgiou (2010), sendikal hareketlerin iktisadi büyüme üzerinde pozitif yönlü etkiler yarattığı sonucuna ulaşmıştır.

2. YÖNTEM VE VERİLER

Çalışmada, OECD üyesi olan 33 ülkede¹ 1970–2011 dönemi için sendikal hareketler ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı, eğer varsa bu ilişkinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğu dengesiz panel veri analizleri yardımıyla araştırılmıştır. Sendikal hareketlerin düzeyinin belirlenmesinde “sendikal yoğunluk oranları (SYO)” kullanılmış ve iktisadi büyümenin temel öncüsü olarak Amerikan doları bazında Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (RGSYİH) dikkate alınmıştır. Sendikalaşma düzeyi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalarda ücret, işsizlik oranı, kamu-özel sendikalaşma oranı ve üretkenlik gibi bir dizi bağımsız değişken de ekonometrik sürece dahil edilmiştir. Ancak bu çalışmada ilgili zaman dönemi içerisinde OECD ülkeleri için belirtilen değişkenlerin tamamı elde edilememiş, veri setine ulaşılan ülkelerde ise zaman uyumsuzluğu dolayısıyla analizlerin sağlıklı sonuçlar veremeyeceği düşünülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada, OECD ülkeleri için sadece sendikalaşma düzeyi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizlerde kullanılan değişkenlere ilişkin veriler ise OECD'nin resmi internet sitesinden elde edilmiştir.

---

¹ OECD üyesi olan ancak uygulamalı analiz için gerekli verilerine ulaşamayan İsrail dikkate alınmamıştır.

Ekonomik bir ilişkinin belirlenmesinde model kapsamındaki diğer değişkenlerle ilişkili olabilen ve gözlenemeyen bireysel özel etkileri kontrol etme isteğini yansıtan panel veri analizleri, 1980'li yıllardan itibaren artan bir ilgi görmektedir (Hausman, Taylor, 1981: 1377). Panel veri analizinde birden fazla yatay kesit objesinin analiz dönemindeki gözlemleri kullanılarak regresyon yapılmakta ve bu nedenle de zaman serisi ile yatay kesit dalgalanmasına izin verilmektedir. Tipik bir panel veri analizinde bağımlı değişken için N sayıda bireyin T dönemlik zaman serisi verileri kullanılarak analiz yapılmaktadır. Genel anlamda panel veri denklemi aşağıdaki (1) numaralı eşitlik ile ifade edilmektedir: (Kaya, Yılmaz, 2006: 69)

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad t = 1 \dots T \text{ ve } i = 1 \dots N \quad (1)$$

Panel veri analizinin en basit şekli, modelde yer alan katsayıların tüm yatay kesit bireyler için sabit tutulması durumudur ki, bu varsayım aşağıdaki gibi bir denklemle gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2X_{2it} + \beta_3X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

(2) numaralı denklem; tüm bağımsız değişkenlerin, yatay kesit bireylerin hepsini aynı derecede etkilediğini öngörmektedir. Ancak bağımsız değişkenlerin, farklı bireyleri farklı şekilde etkilediğine inanılıyorsa bu denklem yetersiz kalmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan temel konu, başlangıç noktasının (β_1) nasıl tanımlanacağıdır. Başlangıç noktası, tüm bireyler için sabit tutulabilir veya böyle bir kısıt konulmayarak, farklı yatay kesit bireyler için farklı başlangıç noktalarının olmasına izin verilebilir. Bu doğrultuda, başlangıç noktası tanımlaması için “sabit etkiler modeli” ve “tesadüfi etkiler modeli” olmak üzere iki alternatif yöntem bulunmaktadır. Panel veri analizlerinde, katsayıların birimlere ya da birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere “sabit etkiler modeli” denmektedir. Modelin genel formülasyonu; birimler arasındaki farklılıkların, sabit terimde meydana gelen farklılıklarla yakalanabileceği üzerine temellendirilmektedir. Dolayısıyla, bu modellerde sadece sabit terim değişmekte ve sabit terim zamana göre değil, kesit bazında farklılıklar göstermektedir. Yani zaman boyutu sabit değişken tarafından muhafaza edilmesine rağmen, bireyler arasındaki davranışlarında farklılık göstermektedir (Pazarlıoğlu, Gürler, 2007: 37-38). Genel olarak sabit etkiler modeli, aşağıdaki (3) numaralı eşitlik yardımıyla ifade edilmektedir: (Judge, 1985: 519)

$$y_{it} = \bar{\beta} + \alpha_i + \beta_1X_{1it} + \dots + \beta_kX_{kit} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, G \text{ ve } t = 1, 2, \dots, N \quad (3)$$

(3) numaralı eşitlikte y_{it} , bağımlı değişkeni; $\bar{\beta}$, ortalama sabit terimi; α_i , i kesiti için ortalama sabit terimden farklılığı; X_{it} , bağımsız değişkenleri; i yatay kesit birimini; t , zamanı ve ε_{it} ise hata terimini göstermektedir. Bu eşitlikte yer alan hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişkinin söz konusu olması durumunda sabit etkiler modelinin kullanılması daha doğru olmaktadır. Çünkü bu durumda sabit etkiler modelinin tahminçileri sapmasız olmaktadır. Benzer şekilde, kesit sayısının az ve gözlem sayısının büyük olduğu durumlarda da sabit etkiler modelinin kullanılması uygundur.

Sabit etkiler modeline alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilen tesadüfi etkiler modeli, “hata bileşenleri yaklaşımı” şeklinde de ifade edilmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde her bir kesit birimi için farklı trend değerlerinin söz konusu olduğu, bu trend değerlerinin zaman periyodu boyunca sabit kaldığı ve açıklanan ile açıklayıcı değişkenler arasında geçici bir yatay kesit ilişkisinin varlığı öne sürülmektedir. Bu bağlamda, tesadüfi etkiler modelinin temel farklılığı; bireysel yatay kesit birimi için geçerli olan trend değerlerinin, α gibi ortak bir trend değerinden kaynaklanıyor olması ve rassal değişimi yaratan ε_i ’nin yatay kesitler boyunca değişip, belli bir dönem aralığında sabit kalmasıdır. Dolayısıyla ε_i , ortak trend terimi olan α ’dan hareketle hesaplanabilen her bir yatay kesit biriminin rassal sapmasını ölçmektedir (Brooks, 2008: 498). Temel olarak tesadüfi etkiler modeli, aşağıdaki gibi bir eşitlik yardımıyla ifade edilmektedir: (Wooldridge, 2009: 489)

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1ij} + \dots + \beta_k X_{kij} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Sabit etkiler modelinde, bir veya birden fazla X_{ij} ile ilişkili olduğu düşünüldüğünden dolayı α_i , elemine edilmeye çalışılmaktadır. (4) numaralı tesadüfi etkiler modelinde ise, tüm zaman periyodu boyunca her bir açıklayıcı değişken ile ilişkisiz olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla (4) numaralı denklem, gözlenemeyen etkiyi belirten α_i ile açıklayıcı değişkenler arasında herhangi bir ilişki olmadığını vurgulayan aşağıdaki gibi bir varsayım ile tesadüfi etkiler kalıbına dönüşecektir:

$$Cov(X_{ij}, \alpha_i) = 0 \quad t = 1, 2, \dots, J \text{ ve } j = 1, 2, \dots, k \quad (5)$$

Genel olarak belirtmek gerekirse, ideal bir tesadüfi etkiler modeli, hem sabit etkiler modelinin varsayımlarını bünyesinde barındıran ve hem de α_i ’nin

tüm zaman dönemi boyunca modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerden bağımsız olduğunu kabul eden bir yöntemdir. Eğer α_i ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilinti olduğu düşünülüyorsa, sabit etkiler modelinin kullanılması daha doğru olacaktır.

Panel veri analizlerinde, modelde dikkate alınan değişkenler arasında eşbütünleşik, yani uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı sınımlanabilmektedir. Söz konusu ilişkiler, yeni eşbütünleşme analizleri olan Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri yardımıyla incelenmektedir. Pedroni (1999) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi, aşağıdaki (6) numaralı panel regresyonundan hareketle ifade edilmektedir:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \delta_{it}t + X_{it}\beta_i + e_{it} \quad (6)$$

(6) numaralı eşitlikte yer alan y_{it} ve X_{it} sırasıyla $(N^*T) \times 1$ ve $(N^*T) \times m$ boyutundaki gözlemlenebilen değişkenleri vurgulamaktadır. Bu test, panel serilerinde eşbütünleşik bir ilişkinin olmadığını sınavan sıfır hipotezinin asimptotik ve sonlu gözlem özellikleri üzerine inşa edilmiştir. Hem uzun dönem eşbütünleşik vektörlerinde ve hem de dinamik modellerde panel seriyi oluşturan bireysel kesitler arasındaki heterojenliği ölçmeye olanak tanıyan bu eşbütünleşme analizi, iki test grubundan oluşmaktadır. İlk grubu oluşturan testler, boyutlar-içi yaklaşımı üzerine temellendirilmiş olup; panel ν -istatistiği, panel ρ -istatistiği, panel PP-istatistiği ve panel ADF-istatistiği olmak üzere dört testten oluşmaktadır. Bu istatistikler, tahmin edilen kalıntı serileri üzerindeki birim kök testleri için farklı yatay kesit birimleri arasında otoregresif katsayıları birleştirmektedir. İkinci grubu oluşturan testler ise boyutlar-arası yaklaşımı üzerine inşa edilmiştir ki, toplamda üç testten meydana gelmektedirler. Bunlar; grup ρ -istatistiği, grup PP-istatistiği ve grup ADF-istatistiğidir. Bu istatistikler de her bir yatay kesit birimi için bireysel olarak tahmin edilen ortalama katsayı tahmincilerine dayanmaktadır (Lee, 2005: 419).

Pedroni (1999) tarafından iki grup halinde ifade edilen test istatistikleri, aşağıdaki eşitlikler yardımıyla hesaplanmaktadır: (Pedroni, 1999: 660)

Panel v-istatistiği:

$$Z_v = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1} \quad (7)$$

Panel ρ -istatistiği:

$$Z_\rho = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \left(\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{it} - \hat{\lambda}_i \right) \quad (8)$$

Panel PP-istatistiği:

$$Z_t = \left(\hat{\sigma}^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1/2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \left(\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{it} - \hat{\lambda}_i \right) \quad (9)$$

Panel ADF-istatistiği:

$$Z_t^* = \left(\hat{s}^{*2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^{*2} \right)^{-1/2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^* \Delta \hat{e}_{it}^* \quad (10)$$

Grup ρ -istatistiği:

$$\tilde{Z}_\rho = \sum_{i=1}^N \left(\sum_{t=1}^T \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1} \sum_{t=1}^T \left(\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{it} - \hat{\lambda}_i \right) \quad (11)$$

Grup PP-istatistiği:

$$\tilde{Z}_t = \sum_{i=1}^N \left(\hat{\sigma}^2 \sum_{t=1}^T \hat{e}_{i,t-1}^2 \right)^{-1/2} \sum_{t=1}^T \left(\hat{e}_{i,t-1} \Delta \hat{e}_{it} - \hat{\lambda}_i \right) \quad (12)$$

Grup ADF-istatistiği:

$$\tilde{Z}_t^* = \sum_{i=1}^N \left(\hat{s}_i^{*2} \sum_{t=1}^T \hat{e}_{i,t-1}^{*2} \right)^{-1/2} \sum_{t=1}^T \left(\hat{e}_{i,t-1}^* \Delta \hat{e}_{it}^* \right) \quad (13)$$

Bu eşitliklerde yer alan $\hat{e}_{it}$, (6) numaralı denklemden elde edilen kalıntı değerlerini ve $\hat{L}_{11i}^2$ ise $\Delta \hat{e}_{it}$ için tahmin edilen uzun dönem kovaryans matrislerini ifade etmektedir. Benzer şekilde $\hat{\sigma}_i^2$ ve $\hat{s}_i^{*2}$ ($\hat{s}_i^{*2}$) ise sırasıyla bireysel i için uzun dönem ve zamansal varyansları göstermektedir. Söz konusu bu yedi test asimptotik standart normal dağılım özelliklerini bünyesinde

barındırmaktadır. Panel v -istatistiğinde elde edilen büyük pozitif değerler sonucunda eşbütünleşik ilişkinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilirken; geri kalan diğer istatistiklerde ise yakalanan büyük negatif değerler sonucunda sıfır hipotezi reddedilebilmektedir.

Kao (1999) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi, sıfır hipotezinin seriler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olmadığını gösteren hata kalıntıları (ε_{it}) için DF ve ADF testlerine dayanmaktadır. Kesikli ve homojen katsayılar özelinde bir sınamanın söz konusu olduğu bu test, aşağıdaki gibi bir panel regresyon modeline dayanmaktadır:

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_{it}\gamma + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

(14) numaralı eşitlikte y_{it} ve x_{it} 'nin $I(1)$ seviyesinde durağan oldukları ve eşbütünleşik bir ilişkinin gerçekleşmediği varsayılmaktadır. $z_{it} = \{\mu_i\}$ gibi bir eşitliği savunan Kao (1999), ε_{it} serisi için yapılacak DF ve ADF birim kök testlerinden hareketle seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmıştır. DF serisinin, $\hat{\varepsilon}_{it} = \rho\hat{\varepsilon}_{i,t-1} + v_{it}$ ve ADF serisinin ise $\hat{\varepsilon}_{it} = \rho\hat{\varepsilon}_{i,t-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_j \Delta \hat{\varepsilon}_{i,t-j} + v_{itp}$ eşitlikleri yardımıyla hesaplandığı kalıplarda, $\hat{\varepsilon}_{it} = \tilde{y}_{it} - \tilde{x}_{it}\hat{\beta}$ ve $\tilde{y} = y_{it} - \bar{y}_i$ olmaktadır. Bu kalıplardan hareketle ρ ve t istatistiklerinin EKK tahminleri,

$$\hat{\rho} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_{it} \hat{\varepsilon}_{i,t-1}}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_{it}^2} \quad \text{ve} \quad t_{\rho} = \frac{(\hat{\rho}-1) \sqrt{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_{i,t-1}^2}}{S_e} \quad (15)$$

denklemleri yardımıyla hesaplanmaktadır. Seriler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olmadığını varsayıldığı sıfır hipotezi altında, Kao (1999) tarafından hesaplanan DF ve ADF istatistikleri aşağıdaki eşitlikler yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$DF_{\rho} = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}-1) + 3\sqrt{N}}{\sqrt{51/5}} \quad (16)$$

$$DF_t = \sqrt{\frac{5t_\rho}{4}} + \sqrt{\frac{15N}{8}} \quad (17)$$

$$DF_\rho^* = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}-1) + \frac{3\sqrt{N}\hat{\sigma}_v^2}{\hat{\sigma}_{0v}^2}}{\sqrt{3 + \frac{36\hat{\sigma}_v^4}{5\hat{\sigma}_{0v}^4}}} \quad (18)$$

$$DF_t^* = \frac{t_\rho + \frac{\sqrt{6N}\hat{\sigma}_v}{2\hat{\sigma}_{0v}}}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{0v}^2}{2\hat{\sigma}_v^2} + \frac{3\hat{\sigma}_v^2}{10\hat{\sigma}_{0v}^2}}} \quad (19)$$

$$ADF = \frac{t_{ADF} + \frac{\sqrt{6N}\hat{\sigma}_v}{2\hat{\sigma}_{0v}}}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{0v}^2}{2\hat{\sigma}_v^2} + \frac{3\hat{\sigma}_v^2}{10\hat{\sigma}_{0v}^2}}} \quad (20)$$

Bu denklemlerde $\hat{\sigma}_v^2 = \hat{\Sigma}yy - \hat{\Sigma}yx\hat{\Sigma}^{-1}xx$ ve $\hat{\sigma}_{0v}^2 = \hat{\Omega}yy - \hat{\Omega}yx\hat{\Omega}^{-1}xx$ 'dir.

t_{ADF} değeri ise $\hat{\varepsilon}_{it} = \rho\hat{\varepsilon}_{i,t-1} + \sum_{j=1}^T \varphi_j \Delta\hat{\varepsilon}_{i,t-j} + v_{it}$ eşitliğindeki ρ 'nun t istatistiğini vurgulamaktadır.

Değişkenler arasındaki sebep – sonuç ilişkilerini belirleyebilmek amacıyla kullanılan analizlerden en önemlisi, Granger nedensellik testidir. Bu test ilk kez Granger (1964, 1969) tarafından literatüre kazandırılmış ve daha sonra da Hamilton (1994) tarafından geliştirilmiştir. Granger nedenselliğinde X ve Y gibi iki değişken arasındaki ilişkinin yönü araştırılır. Eğer mevcut Y değeri, X değişkeninin şimdiki değerinden çok, geçmiş dönem değerleri ile daha iyi tahmin edilebiliyorsa, X değişkeninden Y değişkenine doğru Granger nedenselliğinden söz edilebilir (Charemza, Deadman, 1993: 190). İki değişken arasında “sebeplilik ilişkisi” araştırılırken aşağıdaki kalıplar uygulanır (Kutlar, 2007: 267):

$$Y_{i,t} = \sum_{i=1}^n \alpha_{i,t} Y_{i,t-k} + \sum_{i=1}^n \beta_{i,t} X_{i,t-k} + u_{1i,t} \quad (21)$$

$$X_{i,t} = \sum_{i=1}^n \alpha_{i,t} X_{i,t-k} + \sum_{i=1}^n \beta_{i,t} Y_{i,t-k} + u_{2i,t} \quad (22)$$

Burada, u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerinin ilişkisiz oldukları varsayılmaktadır. Böylece, (21) ve (22) numaralı denklemler değişkenlerin geçmiş değerlerine bağlı olduğu kadar, kendi geçmiş değerlerinin de bir fonksiyonudur. Granger nedenselliğinde; Y_t ile X_t arasında tek ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olabileceği gibi, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı durum da söz konusu olabilir.

3. UYGULAMA BULGULARI

Panel veri analizleri, değişkenlerin durağan olup olmadıklarının araştırıldığı birim kök testleri ile başlamaktadır. Tablo 1, modelde dikkate alınan panel veri değişkenlerine ait çeşitli birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Birim kök testi bulguları, altı farklı yöntem için ilgili değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, bu birim kök testleri içerisinde en güçlü sonuçları Breitung, IPS, ADF-Fisher, PP-Fisher ve Hadri testleri sunduğu için her iki değişkenin de birinci fark düzeyinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri analizleri kapsamında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri araştırabilmek eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır. Bu bağlamda Tablo 2, Pedroni ve Kao eşbütünleşme test sonuçlarını göstermektedir. Analiz bulguları, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkilerin varlığını ortaya koymuş ve dolayısıyla da bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, ilgili değişkenler arasında en azından tek yönlü bir nedensellik süreci beklenmektedir.

Tablo 2. Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Test Sonuçları

PEDRONİ EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ					
Test	İstatistik	Olasılık	Test	İstatistik	Olasılık
Panel ν İstatistiği	-8.767	1.000	Grup ρ İstatistiği	-6.994*	0.000
Panel ρ İstatistiği	-30.253*	0.000	Grup PP İstatistiği	-22.749*	0.000
Panel PP İstatistiği	-250.956*	0.000	Grup ADF İstatistiği	-14.090*	0.000
Panel ADF İstatistiği	-20.507*	0.000			
KAO EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ					
Test	İstatistik	Olasılık			
Kao – ADF	3.145*	0.000			

Not: Tabloda yer alan * işareti, ilgili test istatistiğinin %1 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlı olduğunu yansıtmaktadır. İstatistik değerleri hesaplanırken uygun gecikme uzunluğu seçiminde SIC kriterinden yararlanılmıştır. Ayrıca, istatistik değerlerinin elde edildiği sırada Barlett Kerneli göz önünde bulundurularak Newey – West Bandwith seçimi dikkate alınmıştır.

Panel veri değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması, bu iki değişken arasında en azından tek yönlü de olsa bir nedensellik ilişkisinin olabileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre Tablo 3, çeşitli ülke gruplarının panel veri değişkenleri için yapılan Granger nedensellik test sonuçlarını yansıtmaktadır.

Tablo 3. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişken Çifti	Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık
RGSYİH – SYO(1)	-	0.099	0.752
SYO – RGSYİH(1)	→	9.308*	0.002

Not: Parantez içindeki değerler, ilgili değişken için AIC ve SIC kriterlerine göre belirlenen uygun gecikme uzunluğu göstermektedir. * işareti %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, OECD ülkeleri için sendikal hareketlerden ulusal hasılaya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. İlgili değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin tespit edilmesini takiben çalışmanın bu aşamasında, söz konusu ilişkinin büyüklüğünü araştırabilmek amacıyla sabit ve tesadüfi etkili modellerden yararlanılmış ve test sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Değişkenler arasında Pedroni ve Kao eşbütünleşme testlerine göre uzun dönemli bir ilişki elde edildiğinden dolayı model tahminlerine hata düzeltme mekanizması da dahil edilmiştir.

Tablo 4. Panel Veri Değişkenlerine Ait Model Tahmin Sonuçları

SABİT ETKİLİ MODEL			TESADÜFİ ETKİLİ MODEL		
Değişken	Katsayı	t İstatistiği	Değişken	Katsayı	t İstatistiği
C	-89.699	-0.032	C	41.254	0.060
SYO	3.041***	1.892	SYO	-0.500***	-1.931
EC(-1)	-0.495*	-20.620	EC(-1)	-0.499*	-18.174
Tanımlayıcı İstatistikler			Tanımlayıcı İstatistikler		
R ² : 0.571 F: 10.505* F(p): 0.000 DW: 2.192			R ² : 0.589 F: 170.484* F(p): 0.000 DW:2.005 Hausman Testi: 0.037 (0.981)		

Not: Değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki elde edildiğinden modellere hata düzeltme parametresi eklenmiş ve EC(-1) olarak adlandırılmıştır. Tabloda yer alan * ve *** işaretleri, ilgili değişkenin sırasıyla %1 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. Sabit etkili modele, otokorelasyon sorunundan arındırabilmek amacıyla AR(1) süreci dahil edilmiştir. Hausman testinde parantez içindeki değerler, ilgili istatistiğe ait olasılık değerlerini yansıtmaktadır.

Model tahmin sonuçları incelendiğinde, Hausman testi doğrultusunda tesadüfi etkili modelin daha tutarlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Analiz sonuçlarının Granger nedensellik testi ile paralel bulguları yansıttığı model tahmininde, sendikal hareketlerde yaşanan yoğunluğun iktisadi büyüme sürecini negatif ve istatistiki bakımdan anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda, ilgili dönemde OECD ülkelerinde yaşanan sendikal hareketlerin büyüme süreci üzerinde olumsuz etkiler yarattığını söylemek mümkündür. İfade edilen bulgular; Ng, McCallum (1989), Pantuosco *vd.*, (2001), Lingens (2002), Vedder, Gallaway (2002) ve Holcombe, Gwartney (2010) tarafından elde edilen sonuçlarla paralellik arz etmektedir. OECD ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun gelişmiş ve bir kısmının da gelişmekte olan bir yapıya sahip olması, bu ülkelerin iktisadi küreselleşme ve liberalizasyon hareketlerine daha duyarlı bir ekonomik sistemi benimsemelerine neden olmuştur. Özellikle 1980’li yıllarda büyük bir ivme kazanan küreselleşme hareketleri ile birlikte bir taraftan mal, sermaye ve ticaret üzerinde engeller ortadan kaldırılmaya başlamış ve diğer taraftan da işgücü piyasalarında serbest dolaşım süreci kendisini hissettirmiştir.

Çok uluslulaşma kanalları yardımıyla global dünyanın neredeyse tamamına ulaşabilen gelişmiş ülkeler, dış piyasalarda daha rekabetçi bir konumda olabilmek ve halihazırda sahip oldukları rekabet avantajlarını koruyabilmek için çeşitli maliyet avantajları kazanabilme yarışı içerisine dahil olmuşlardır. Bu bağlamda, üretim süreçlerinin bir kısmını işgücünün daha ucuz olduğu yurtdışı şubelerine taşımışlar ve geri kalanını ise yabancı işgücünü çekerek kendi ülkelerinde devam ettirmişlerdir. Dış piyasalardan ucuz ancak kalifiye özelliğe haiz olmayan emeğin çekilmesi sonucunda ücret düzeyleri azalma yönünde eğilimler sergilemiş ve bu süreç sermayedar kesimin gücünü artırırken, emek sınıfının ise söz hakkını azaltmıştır. Azalan ücret seviyeleri gelişmiş ülkeler için maliyetlerin aşağı yönde hareketine olanak tanımış, bu ülkelerin rekabet düzeyleri yükselmiş ve sahip oldukları pazar payları artmıştır. İç piyasalarda ise enflasyonist sürecin en azından maliyet yönü ile kontrol edilebilmesi dış ticarete çeşitli avantajları beraberinde getirmiş, ihracat kapasitesi yükselmiş, ticaret bilançoları dengelenebilmiş ve böylece büyüme sürecine ivme kazandırılabilmiştir. Ayrıca, enflasyonist baskıların azalmasına paralel olarak finansal piyasalarda da hızlı yükseliş eğilimleri kendisini göstererek riskli yapılanmalardan uzaklaşmış ve finansal piyasaların istikrarı bir ölçüde sağlanabilmiştir. İfade edilen tüm bu unsurlar ile birlikte iktisadi büyüme süreci, çoğunluğu gelişmiş olan OECD ülkeleri için dinamizm kazanmış ve bu dinamizm sendikal hareketlerdeki yoğunluğun azalması ile birlikte kendisini önemli ölçüde hissettirmiştir. Kurulan ekonometrik modelin orta derecede bir açıklama gücüne sahip ve bir bütün olarak anlamlı olması da bu görüşü destekler niteliktedir. İlâveten, hata düzeltme mekanizmasına ilişkin katsayının da negatif ve istatistiki bakımdan anlamlı olması, kısa dönemde sendikal hareketler bazında ortaya çıkabilecek olan makroekonomik dengesizliklerin uzun dönemde giderilebileceğini göstermiştir.

SONUÇ

Çalışmada, OECD üyesi olan 33 ülkede 1970–2011 dönemi için sendikal hareketler ve iktisadi büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı, eğer varsa bu ilişkinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğu panel veri analizleri yardımıyla araştırılmıştır.

Panel veri analizleri kapsamında çeşitli birim kök testleri yardımıyla ilk olarak durağanlık bilgileri elde edilmeye çalışılmış ve ilgili değişkenlerin çeşitli değerlerde durağan çıktıkları gözlenmiştir. Bununla birlikte, bu birim kök testleri içerisinde en güçlü sonuçları Breitung, IPS, ADF-Fisher, PP-Fisher ve Hadri testleri sunduğu için her iki değişkenin de birinci fark düzeyinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birim kök analizlerinden sonra, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını ortaya koyabilmek adına Pedroni ve

Kao eşbütünleşme testleri yapılmış ve ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı ortaya konmuştur. Eşbütünleşme testini takiben değişkenler arasında sebep-sonuç ilişkilerini belirleyebilmek üzere panel Granger nedensellik sınaması uygulanmış ve sendikal hareketlerden ulusal hasılaya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Analizler kapsamında, ortaya çıkan etkilerin büyüklüğünü belirleyebilmek amacıyla sabit ve tesadüfi etkili modeller uygulanmış ve tesadüfi etkili modelin daha anlamlı sonuçlar verdiği Hausman testi yardımıyla belirlenmiştir. Bulgular, nedensellik testi paralelinde, OECD ülkeleri için sendikal hareketlerin ekonomik büyüme süreci üzerinde negatif yönlü etkiler ortaya çıkardığını göstermiştir. Söz konusu bu sonuç, istihdam odaklı olmaktan ziyade ücret odaklı olan sendikal hareketlerin maliyet dezavantajı yaratmak suretiyle büyüme sürecini engellediğini göstermektedir. Bu dezavantajlar bir taraftan iç piyasada maliyet enflasyonu yaratarak fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine, tasarruf hacminin azalmasına, sermaye birikiminin ve dolayısıyla da yatırım kapasitesinin düşmesine, işsizlik oranlarının artmasına, özel sektörün ödeyeceği vergi oranlarının yükselmesine, Ar-Ge harcamalarının azalmasına, verimlilik düzeyinin düşmesine ve iç piyasa istikrarının bozulmasına neden olmakta; diğer taraftan da dış piyasalarda rekabet gücünün azalmasına bağlı olarak pazar payını olumsuz etkilemekte, ihracat kapasitesini daraltmakta, ithalat seviyesini artırmakta, ticaret bilançosunu bozmakta, faiz oranlarını yükseltmekte ve dolayısıyla da ülke riskini artırarak finansal piyasa derinliğini ortadan kaldırmaktadır. İktisadi büyüme sürecinin sekteye uğramasıyla sonuçlanan bu süreç ise, toplumsal refahı topyekün azaltmaktadır. Dolayısıyla; istihdam artışına katkı sağlayacak politika hedeflerini benimseyen, kamu sektörü üzerinde baskı yaratmayan, devlet gözetiminde bir iktisadi yapılanmadan ziyade özel sektörün hakim olduğu bir ekonomik sistemi benimseyen ve buna bağlı olarak da özel kesimin etkin işleyişine destek olan, verimlilik düzeyini artırmayı hedefleyen ve bu doğrultuda çalışanlarını etkinlik konusunda bilgilendirerek eğiten sendikal hareketlerin ekonomi için pozitif yönlü katkılar sağlayacağını, aksi takdirde ortaya çıkan maliyet dezavantajları nedeniyle iktisadi büyüme sürecinin sekteye uğrayacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Armstrong, P., J. Steenkamp (2008) "South African Trade Unions: An Overview for 1995 to 2005", **Stellenbosch Economic Working Paper**, 10/08, 1-56.
- Asteriou, D., V. Monastiriotis (2001) "Trade Unionism and Growth: A Panel Data Study", **University of Reading Discussion Paper**, 429, 1-19.

- Booth, A.L. (1994) **The Economics of the Trade Union**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Boyer, R. (1995) “The Future of Unions: Is the Anglo-Saxon Model a Fatality or Will Contrasting National Trajectories Persist?”, **British Journal of Industrial Relations**, 33(4), 545-556.
- Brooks, C. (2008) **Introductory Econometrics for Finance**, (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, C., J. Medoff (1978) “Trade Unions in the Production Process”, **Journal of Political Economy**, 86(3), 355-378.
- Chang, J.J., M. Shaw, C.C. Lai (2007) “A ‘Managerial’ Trade Union and Economic Growth”. **European Economic Review**, 51(2), 365-384.
- Charemza, W.W., D.F. Deadman (1993) **New Directions in Econometric Practice**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Crouch, C. (1993) **Industrial Relations and European State Traditions**, New York: Oxford University Press.
- Çetintaş, H., A. Şenkal, H. Başel (2008) “Unionization, Unemployment and Economic Growth; Case of Turkey”, **Serbian Journal of Management**, 3(2), 157-170.
- DeFina, R.H. (1983) “Unions, Relative Wages and Economic Efficiency”, **Journal of Labor Economics**, 1(4), 408-429.
- Dompierre, M.B. (1986) “The Role of Unions in African Economic Development”, **The Developing Economies**, 24(1), 71-85.
- Ebbinghaus, B., J. Visser (1999) “When Institutions Matter: Union Growth and Decline in Western Europe, 1950-1995”, **European Sociological Review**, 15(2), 135-158.
- Ekin, N. (1996) “Değişim ve Sendikaların Geleceği”, **Mercek**, 2, 15-23.
- Freeman, R.B., J. Medoff (1979) “The Two Faces of Unionism”, **The Public Interest**, 57, 69-93.
- Freeman, R.B., J. Medoff (1984) **What Do Unions Do?**, New York: Basic Books.
- Georgiou, M.N. (2010) “Trade Unions and Economic Growth: A Discussion Based on Panel Data Analysis (1999-2007)”, **SSRN Working Paper**, 1-7.

- Ghosh, P., S. Nandan, A. Gupta (2009) “The Changing Roles of Trade Unions in India: A Case Study of National Thermal Power Corporation (NTPC), Unchahar”, **Asian Academy of Management**, 14(1), 37-57.
- Granger, C.W.J. (1964) **Spectral Analysis of Economic Time Series**, Princeton: Princeton University Press.
- Granger, C.W.J. (1969) “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, **Econometrica**, 37(3), 424-438.
- Grieben, W.H., F. Şener (2008) “Labor Unions, Globalization and Endogenous Growth”, **CESifo-Delphi Conferences on Government, Institutions and Macroeconomic Performance**, 30-31 May 2008, Munich, 1-43.
- Hamilton, J.D. (1994) **Time Series Analysis**, Princeton: Princeton University Press.
- Hausman, J. A., W.E. Taylor (1981) “Panel Data and Unobservable Individual Effects”, **Econometrica**, 49(6), 1377-1398.
- Holcombe, R.G., J.D. Gwartney (2010) “Unions, Economic Freedom and Growth”, **Cato Journal**, 30(1), 1-22.
- Irmen, A., B.U. Wigger (2002) “Trade Union Objectives and Economic Growth”, **FinanzArchiv**, 59(1), 49-67.
- Judge, G.G. (1985) **The Theory and Practice of Econometrics**, (2nd ed.), New York: Wiley.
- Kao, C. (1999) “Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data”, **Journal of Econometrics**, 90(1), 1-44.
- Kaya, V., Ö. Yılmaz (2006) “Bölgesel Enflasyon Bölgesel Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi ve Panel Veri Analizleri”, **İktisat İşletme ve Finans**, 21(247), 62-78.
- Kaynak, M. (2009) **Kalkınma İktisadı**, (3. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kerr, C. (1983) **The Future of Industrial Societies: Convergence or Continuing Diversity?**, Cambridge: Harvard University Press.
- Kim, D.K. (2005) “Unionization, Unemployment and Growth in Korea: A Cointegration Approach”, **Atlantic Economic Journal**, 33(2), 225-233.
- Koray, M. (1992) **Endüstri İlişkileri**, İzmir: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Kozak, İ.E. (1992) “İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 37, 63-81.

- Kutlar, A. (2007) **Ekonometriye Giriş**, (1. Baskı), Ankara: Nobel Yayınları.
- Lee, C.C. (2005) “Energy Consumption and GDP in Developing Countries: A Cointegrated Panel Analysis”, **Energy Economics**, 27(3), 415-427.
- Lingens, J. (2002) “Growth and Employment Effects of Unions in a Simple Endogenous Growth Model”, **University of Kassel Working Paper**, 1-25.
- Mehta, A. (1957) “The Mediating Role of the Trade Union in Underdeveloped Countries”, **Economic Development and Cultural Change**, 6(1), 16-23.
- Muir, J. D., J.L. Brown (1974) “Trade Union Power and the Process of Economic Development: The Kenyan Example”, **Industrial Relations**, 29(3), 474-496.
- Ng, I., J. McCallum (1989) “Trade Unions, Economic Growth and Politics”, **The Journal of Industrial Relations**, 31(3), 372-384.
- Oswald, A.J. (1982) “Trade Unions, Wages and Unemployment: What Can Simple Models Tell Us”, **Oxford Economic Papers**, 34(3), 526-545.
- Palokangas, T. (1996) “Endogenous Growth and Collective Bargaining”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 20(5), 925-944.
- Pantuosco, L.J., D. Parker, G. Stone (2001) “The Effect of Unions on Labor Markets and Economic Growth: An Analysis of State Data”, **Journal of Labor Research**, 22(1), 195-205.
- Pantuosco, L. J. and W. Seyfried (2008) “The Effect of Public and Private Unions on State Economic Activity: Evaluating the Benefits to Organized Workers, Policy Makers and Companies”, **Journal of Business&Economics Research**, 6(2), 27-40.
- Parreno, J.M.R., F. Sanchez-Losada (2002) “The Role of Unions in an Endogenous Growth Model With Human Capital”, **Journal of Macroeconomics**, 24(2), 171-192.
- Pazarlıoğlu, M.V., Ö.K. Gürler (2007) “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, 44(508), 35-43.
- Pedroni, P. (1999) “Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 61(1), 653-670.
- Pencavel, J. (1999) “The Role of Labor Unions in Fostering Economic Development”, **World Bank Policy Research Working Paper**, 1469, 1-27.

Şenkal, A. (1999) **Sendikasız Endüstri İlişkileri: Genel Olarak Dünyada ve Türkiye’de**, Ankara: Kamu-İş Yayınları.

Vedder, R., L. Gallaway (2002) “The Economic Effects of Labor Unions Revisited”, **Journal of Labor Research**, 23(1), 105-130.

Wooldridge, J.M. (2009) **Introductory Econometrics: A Modern Approach**, (4th ed.), Ohio: Cengage Learning.

Yılmaz, E. (2010) “Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(1), 195-207.